

KOHUSTUS JA VASTUTUS

Ülo Tonts. Pedro Krusten. Elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa, 2007. 279 lk; Ülo Tonts. Valev Uibopuu. Elu ja loomingu lugu. Tartu: Ilmamaa, 2004. 239 lk.

Pedro Krusteni 100. sünniaastapäeval 1997. aastal kurtis Ülo Tonts Postimehes (21. V), et tundmatu eesti kirjaniku ja kirjanduse fenomen püsib ja on koguni ehk süvenenud. Kümme aastat hiljem võib neid sõnu rahumeeli korrata. Tunnistagem tõsiasja, et tavaline eesti lugeja ei tea ega loe Valev Uibopuud, veel vähem Pedro Krusteni. Ja kuna ma kordan neid lauseid ajakirjas, mille lugejad tunnevad eesti kirjanikke vähemalt nimepidi (kas ka loevad, seda ma muudugi ei tea), siis ei muutu laiem avalikkuse teadmine nende loomingu olemasolust karvavõrdki. See pole mingi umbropsu väide, vaid kindla kontrollimise nukker tulemus. Eks ikka raamatukogusid ja kolleege appi võttes. On kasvanud uus lugejate põlvkond, kellel ei ole enam huvi teemade vastu, millest paguluses kirjutati. Aeg, millest räägivad Uibopuu ja Krusten, tundub liiga kummaline ja kauge. See on eesti pagulaskirjaniku saatuse, millele osutab ka Tonts ise. Suur osa nende loomingu peidetud kuhugi hoidlahämarusse või raamaturiivulitele, kus unustus on neid enda alla matmas. Meie mälus olevat kirjandusloolist lünka ei ole suudetud täita. Samal ajal mäletatakse okupatsiooniaegsete kirjameste kesiseid teoseid sootuks paremini. Leberechtist Kesamaani!

Arusaamatul põhjusel on üks silmapaistvamaid proosakirjanikke eksiilis

Valev Uibopuu kadunud Karl Ristikivi, Bernard Kangro ja Kalju Lepiku varju. Pedro Krusteni loovuse käsitlus on olnud aastaid Ülo Tontsu tutvustada ja arutada, seetõttu jäänud natuke ühekülgseks. Aga huvitavat on ka Krusteni loomingu, ennekõike tema novellides.

Nii Uibopuu kui ka Krusteni teostes püütakse kaasinimest mõista. Mõlema loomingu puudub kurjus, kättemaks ja alandamine, märksõnad, millele tänapäeva eesti kirjanduses on tehtud liigagi suur panus. Tõsi, Uibopuu tundub vaatamata läbielatud traagikale emotsionaalne ja rahuarmastav. Aga tema romaanide humanistlik toon sunnib mõtlema nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku üle tõsisemalt, kui oleme seda harjunud tegema. Pedro Krusten on Valev Uibopuuga võrreldes didaktilisem, kõrvalseisjat hinnates mõnevõrra rutiinsem. Pealiskaudsem. Seejuures nii mõnigi USA (Krusten elas Washingtonis) kogemusel põhinev lühiproosanäide tuleks tingimata uuesti avaldada. Kas või „Inimene” ja „Väljakolimine”, mis kõnelevad suurepäraselt keelt autori empaatiavõimest. Need lühilood resoneerivad lausa filigraanselt meie päevade olemuse ja põliste hirmudega, nagu kaasinimese alandamine ja etniline suhtlemispiir. Pedro Krusteni novellikogust „Aedniku armastus” (Tallinn, 1990) leiab küll paar lugu, mis on seotud ameerikalikus ühiskonnas elamisega („Huupi valitud”, „Wawautosa”), aga need ei tundunud nii mõjusad.

Ülo Tontsu monograafiad aitavad täita välisest kirjanduse tundmatuse

tühimikku. Krusteni elu ja varasema loominguloo suurem huviline võib läbi lugeda ka Mall Jürma lühimonograafia „Pedro Krusten” (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1964), mis mõistagi ei saa ilmunisaasta tõttu haarata kirjaniku hilisemat loomingut. Nii Jürma kui ka Tonts on kõrvutanud Pedro Krustenit Peet Vallakuga. See argument vajaks siiski põhjalikumat analüüsi. Jürma on muu hulgas küllalt osavalt iseloomustanud eestlaste kirjanduse olemust paguluse algaastatel. Pagulaskriitiku käsitus on kodumaisest tunduvalt lühem (63 lk) ja hoogsamalt kirjutatud, samuti leidub seal tabavaid võrdlusi ja seoseid. Kuna võimalikel lugejarühmadel, õpilastel ja õpetajatel, on seda väljaannet raske kätte leida, siis jääb meie jaoks põhiallikaks ikka Tontsu kirjutatu.

Uibopuu kohta pole enne Tontsu ülevaadet seni monograafiat ilmunud. Küll on aga tema kohta kirjutatud artikleid erinevad autorid. Eriti tasub nimetada Pertti Virtaranta kakskeelset intervjuuraamatut „Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga” (Helsingi, 1991).

Ent milline ettekujutus vaatlusalusest kirjanikest võib tekkida, kui lugeda Ülo Tontsu uurimusi? Ülesehituselt ja lähenemisrakursilt on tema monograafid sarnased. Sõnastamisstiililt nagu nii. Kirjanikud on kirjutatud kuidagi ühesugusteks. Mõlemad eelistasid üksindust, mõlemad võiksid olla eeskujuks oma süsteemse tööviisi poolest, mõlemad kirjutasid romaane ja novelle. Alustasid ajakirjanduses, mis on teadagi kaunis tüüpiline amet meie kirjanike puhul. Eavahe on kuusteist aastat. Uibopuu kui noorema ilmavaade kujunes küll veidi teistsugustes oludes: kõrghariduse sai ta alles eksiilis. Krustenil aga akadeemiline haridus puudus. Ent nende elutarkuselademetel aluspõhi laoti üles ühesugusest keskkonnast. See, et Tonts rõhutab pidevalt Krustenit

mõisaelu kujutajana, on oluline, aga loomisprotsessis on kirjanik lähtunud ikka talupoeglikust mõtteviisist, hiljem aga rahva ajaloolisest käekäigust. Mõlema kirjaniku loomingus kohtab rohkesti eksistentsiaalse üksinduse tunnet. Huvitav kokkusattumus on seegi, et võimupöörde järel loodud riiklik kirjastus Ilukirjandus ja Kunst avaldas 1940. aastal esimeste teostena just kõnealuste kirjanike novellikogud: Krusteni „Purustatud pesa”, millest ilmus aasta pärast teinegi trükk, ja Uibopuu „Viljatu puu”. Valev Uibopuu on nimetanud Krustenit skeptiliseks humanistik, ent sama võib öelda tema endagi kohta. Suure skeptiku ja humanisti kuldset krooni kandis kahtlusteta ka Ristikivi, küllap mõni teinegi pagulasautor.

Ülo Tonts kirjutab oma monograafiaid kindla süsteemi järgi: kõigepealt kirjaniku elulooga seotu, seejärel loomislugu, pikk selgitus, miks ja kuidas üks või teine teos on sündinud, siis ülipõhjalik raamatu kirjastamistee tutvustus, lõpuks arvustused ning nende hindamine. Ikka ja jälle üllatud, kui lihtsalt käis väliseestlastel kirjastamistöös. On kujuteldamatu, et 1960. või 1970. aastatel kirjutatuks kodumaal elav kirjanik kirjastusele ning teatanuks: ma kirjutatan romaani, paar peatükki on juba valmis, jõuluks saate käsikirja trükkimiseks! Aga Välis-Eestis toimus asi just nii, kusjuures kirjanikud elasid ju eri riikides ja mandritel.

Erna Tillemann (Siirak) on omal ajal iseloomustanud Krustenit kirjanikuna, kes ei armasta raskeid värve, pigem kirjutab pastellis. Niisugune võrdlus sobib ka Tontsu kui kirjutaja kohta. Tasakesi, ruttamata, seisatades, mõtiskledes ja siis rahulikult ridu üles tähendades annab ta aru, mida on arhiividest ja raamatutest leidnud. Autor läheneb mõlemale pagulaskirjanikule täpse ajaloolasena ja faktoloogia talletajana, kelle jaoks kindel fakt, kuupäev, nimi, arv,

artikkel jms on pühamast püham. Nii-sugune käsitluslaad on muidugi usaldusväärne: kõik on ju õigesti kirjas! Hinnata tuleks ka tehtud töö mahtu. Ei mingit omapoolset fantaseerimist, uurija enda isik on vaikselt tagaplaanil.

Tontsu kirjanduskäsitlused – nagu juba nimetatud – on akadeemilised ja faktirohked. Seetõttu pole võimalik tema monograafiaid kõrvutada näiteks Endel Nirgi esseistliku uurimusega Karl Ristikivist „Teeline ja tähed”, mis pakub filosoofilise ja belletriseeritud vaatluse ja kus ei prevaleeri üks või teine eluline tõsiasi, vaid luuakse kontseptuaalne tervik. Harva leidub Tontsu tekstis autori enda otsesõnalisi, veel harvem radikaalseid seisukohti. Harva, kui tajud tema emotsioone, olgu siis kurbi või lõbusaid. Ta on sõnavaralt vaoshoitum ja laadilt täiesti erinev kui eelmisel aastal aplombikalt reklaamitud Vaapo Vaheri mammutmonograafia „Imelaps, kellest ei saanud geenius”, sarnasem Aivar Kulli Lutsu-käsitlusega. Ka Oskar Kruusi tekstidega sobiks Tontsu lähenemist kõrvutada: „Kirjanik Raimond Kolk – elukäik ja looming” (1993) ja „Bernard Kangro. Elukäik ja looming” (2003). Auväärt kirjandusdoktor Aarne Vinkli August Mälgu monograafia süvaanalüüsi tasemele Ülo Tonts ei jõua.

Püüdes võrrelda kaht kõnealust pagulasautorit, on kirjandusinimesele ja põhjalikumale lugejale täiesti selge, et Uibopuu laad ja isikupära erinevad oluliselt Krusteni omadest. Uibopuud sõandaksin kohati võrrelda pigem Ristikiviga, just aja ja inimese seostamise protsessi silmas pidades. Tontsul pole paraku õnnestunud nende kahe omäolise kirjaniku erinevust veenvalt lahti kirjutada. Oma tava kohaselt on uurija pikalt ja ühetaoliselt kirjutanud mõlema mehe kirjanikuks kujunemise protsessist. See on kahtlemata vajalik, ent me ei otsi ju kahe kirjaniku koondkuju, vaid erinevaid loojaisiksusi.

Samas peab tunnustama, et samuti kui Uibopuud (kes on inimeste ja olukordade, saatuste ja seisukohtade hindamisel ideaalilähedaselt osavõtlik – viitan romaanile „Markuse muutumised”) iseloomustab ka Tontsu monograafiaid uuritavate teoste ja tegelaste respektseerimine ja mõistmine.

Olen märganud, et pagulasteemast kõneldes tekib üsna sageli meie väljendusse mingi vabandav toon. Minu põlvkonna kirjandusnimeste enamust, nõnda kui teisigi lugejaid, panid esimesed kättesattunud pagulasautorite teosed mõtlema kõigepealt nende elukäigu ja alles siis loomingule üle. Eriti kaitsetud oleme, kõneldes hingepagulusest kui pagulasi saatvast igavesest mõistest, mis vaatab vastu nende raamatutest. Nõnda teeb ka Tonts, kes on, rõhutan veel kord, äärmiselt kohusetruu autor ja uurija. Kuid ma ei leidnud tema käsitlustest diskussioonimaterjali. Ühegi loomeloo jutustaja ei tohiks jätta kasutamata võimalust hinnata teise vaimunõtkust, ent ka esteetilisi nõrkusi. Väärtusi ja puudujääke. Nagu käsitletud kirjanikel endil, nii näib ka kirjandusuurija Tontsu puhul kehtivat nõue: talupojaverest päritud ning kasvatuses tingitud elu algtoed tuleb liigutada vaikselt ja kuulekalt raamatust raamatusse. Pean siiski osutama, et seda on Uibopuu suutnud Krustenist haaravamalt ja elegantsemalt teha. Kel jätkub sügavamalt huvi näiteks Uibopuu kirjutamislaadi vastu, võib kätte võtta tema vastused Felix Oinase küsitlusele „Kuidas kirjanikud kirjutavad” (Tulimuld 1986, nr 2, lk 75–77; raamatuna: Kuidas kirjanikud kirjutavad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1992, lk 112–114).

Mõlemad monograafiad annavad võrdlemisi ülevaatliku pildi vaadeldud raamatute sisust. Ka järgnev retrospeksiiooni ülevaade tundub olevat klassikaliselt põhjalik, vähemalt inimese jaoks, kes ise pole arhiivides tuhlanud.

Noorele ja eks ka vanale kirjandushuvilisele, kes ei tea Uibopuust ega Krustenist kriipsuvõrdki, on Tontsu uurimused sobilikud teatmeteosed, sest näiteks 2001. aastal ilmunud "Eesti kirjanduslugu" nimetab Pedro Krusteni vaid põgusalt. Valev Uibopuu loominguist on selles raamatus siiski eraldi ülevaade (lk 399–402).

Mida rohkem lugeda ning kaasa mõelda, seda enam veendud, et need kolm meest – Uibopuu, Krusten ja Tonts – on teinud oma kirjatööd missiooni ja vastutustundega. Nad on oma kohuse eesti kirjandusloo ja miks mitte ka ajaloo ees täitnud. Uibopuu oma tähtsamates romaanides „Keegi ei kuule meid” ja „Kaks inimelu ajapöördeis”, Krusten Kaldametsa-lugudes ja Tonts palju aastaid kild killu kõrval pagulaskirjandust talletades. Tahan tsiteerida Uibopuu romaani „Neli tuld”: „Laeval on mitmesuguseid inimesi, neil olid mitmesugused arusaamised ja tõekspidamised. Nad kõik olid surutud raudsesse karpis ning nad puudutasid üks-

teist nii või teisiti, ükskõik, kas elasid siin ahtris või vööris.” Uibopuu romaani laev kui Eesti sümbol (ühe võimaliku interpretatsioonina) hukub teatavasti katsel purjetada läbi poliitilise vee, kuid näitab, et igauks võib oma laevaloo kirjutada.

Tonts on öelnud romaanis „Neli tuld” üle arutlevas peatükis „Kodusadamata laeva viimane sõit”: „Ei ole olemas uibopuulikku romaanimalli. Ei saa osutada ühelegi tema romaanile kui kõige uibopuulikumale” (lk 112). Sellele saaks ju vastu vaielda, viidates kas või koondmõistele *janu*, mis on ka ühe Uibopuu romaani pealkiri. Aga see pole õigupoolest kuigi tähtis. Oluline on, et uurija suunab või sunnib meid teema juurde. Et kirjandusloolasi, kes viitsiksid ette võtta kannatlikku meelt ning mesilase töökust eeldavat materjalikogumist, jääb üha vähemaks, siis olgem jätkuvalt tänulikud selle üle, mis olemas on.

MAIRE LIIVAMETS